

БИТВА ЗА ДНІПРО 1943 – наступальні операції Червоної армії, здійснені із серпня по грудень силами Центрального фронту, Воронежського фронту, Степового фронту, Південно-Західного та Південного фронту (з 20 жовтня 1943 відповідно – Білоруський фронт, Другий Український фронт, Третій Український фронт, Четвертий Український фронт) і проведені з метою визволення Лівобережної України, Донбасу, форсування Дніпра та виходу на Правобережну Україну. Загалом війська цих фронтів налічували 2633 тис. осіб, понад 51 200 гармат і мінометів, 2400 танків і самохідних артилерійських установок, 2850 літаків. Зазнавши поразки у битві під Курськом 1943, коли стратегічна ініціатива остаточно перейшла до радянських військ, німецьке командування вирішило організувати стабільну оборону Подніпров'я, аби зберегти за собою найважливіші в економічному відношенні райони України. Проте план збудувати прискореними методами оборонну лінію (“Східний вал”), що була розрекламована міністром освіти і пропаганди нацистської Німеччини Й. Геббельсом як нездоланний рубіж стратегічної оборони, залишився переважно на папері. А.Гітлер боявся, що його генерали прагнутимуть відсиджуватися в обороні. Не вживаючи належних заходів для будівництва “Східного валу”, він вважав, що р. Дніпро сама по собі стане нездоланим рубежем для радянських військ, твердиною захисту “німецької домівки”. Та головною перешкодою в спорудженні “Східного валу” став успішний наступ Червоної армії. Їй протистояло німецьке угруповання – 1240 тис. солдатів та офіцерів, 12,6 тис. гармат і мінометів, 2,1 тис. танків та штурмових гармат і 2,1 тис. літаків.

На першому етапі битви (серпень–вересень 1943) частини Центрального фронту провели Чернігівсько-Прип'ятську наступальну операцію 1943, вийшовши до Дніпра і захопивши плацдарми на правому березі. Водночас війська Воронежського фронту, розвиваючи наступ на київському напрямку, утворили Букринський плацдарм 1943 поблизу с. Великий Букрин (нині село Миронівського району Київської обл.). Війська Степового фронту наприкінці вересня 1943 форсували Дніпро в районі м. Кременчук. Тоді ж війська Південно-Західного та Південного фронтів протягом серпня–вересня визволили Донбас і також вийшли до Дніпра. Опинившись перед перспективою гігантського “котла”, війська групи армій “Південь”, згідно з наказом командування вермахту від 15 вересня, відступили на заздалегідь підготовлені позиції на Правобережжі. Згідно з директивою Ставки радянського Верховного Головнокомандування від 9 вересня 1943, почалися готування до форсування Дніпра на усьому 750-кілометровому фронті, від селища Лоїв (нині місто Гомельської обл., Білорусь) до Запоріжжя, притому з ходу, “на плечах” противника, який відступав. Ці завдання наступаючим військам доводилося вирішувати без належної підготовки і до того ж за браком переправних засобів. Переправлялися спочатку без важкої техніки і через погодні умови без прикриття з повітря. Як могло, радянським частинам допомагало населення придніпровських сіл. Партизани, виконуючи завдання командування Червоної армії, захопили, утримали й обладнали 25 переправ через Дніпро та його притоки – Десну і Прип'ять.

На другому етапі операції (жовтень–грудень 1943) розгорнулася боротьба за плацдарми з одночасною ліквідацією німецьких передмостових укріплень. Із 12 плацдармів, захоплених радянськими військами на правому березі Дніпра, особливі надії покладалися на Букринський плацдарм, з якого намічалось повести наступ на Київ. Але від цього наміру довелося відмовитися: надто міцною тут була німецька оборона, що спиралася на високий берег Дніпра. Наступ на Київ було здійснено з Лютизького плацдарму. 6 листопада 1943 війська 1-го Українського фронту визволили столицю України. У той час війська 2-го, 3-го і 4-го Українських фронтів брали участь у битві за Дніпро на півдні. У ході тримісячних боїв армії 2-го і 3-го Українського фронтів, ліквідувавши запорозький плацдарм противника і визволивши Запоріжжя та Дніпропетровськ, створили на Дніпрі другий великий плацдарм стратегічного значення. Білоруський фронт захопив обширний плацдарм на південь від м. Жлобин (Білорусь). Війська 4-го Українського фронту, провівши Мелітопольську наступальну операцію 1943, очистили від гітлерівців пониззя Дніпра.

У ході битви радянські війська завдали тяжких поразок німецьким угрупованням “Південь” і “Центр”, розгромивши 60 дивізій. Було визволено понад 38 тис. населених пунктів, у т.ч. 160 міст. Успішна операція на Дніпрі, ставши кульмінацією битви за Україну, відкрила перед Червоною армією нові стратегічні перспективи. Було створено умови для визволення Правобережжя та Південної України. Радянські війська збагатилися цінним досвідом форсування великих водних перепон, який став їм у пригоді надалі. За масовий героїзм та відвагу 2438 солдатів, офіцерів та генералів 30 національностей, усіх родів військ були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Десятки частин і з'єднань дістали почесні найменування за назвами міст, які вони визволяли. Битва за Дніпро стала завершенням корінного перелому в ході Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945 й усієї Другої світової війни.

Літ.: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941–1945 гг. – К., 1975, т. 1–3.; Василевский А.М. Дело всей жизни. – М., 1983; Днепр – река героев. – К., 1983; Історія України: Нове бачення. – К., 1996, т.2.

М.В.Коваль

БІЖЕНЦІ ТА ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ – категорії осіб, які після подій Другої світової війни були спеціально саме так визначені документами Організації Об'єднаних Націй. “Біженець” – це особа, яка покинула країну, громадянином якої вона є, чи попереднє звичне місце свого проживання, або особа, яка перебуває поза межами своєї країни чи звичного місця свого проживання і яка, незалежно від того, зберегла вона своє громадянство чи ні, стала жертвою нацистського чи інших режимів, що брали участь у